

ТЕОРЕТИКО - МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ СЕРЕДЬОГО КЛАСУ

Постановка проблеми. Проблема формування середнього класу є актуальною, тому що саме потужний середній клас створює всі передумови для економічного та соціального розвитку в країні. Це питання має не стільки теоретичний, скільки практичний характер суспільно-географічного дослідження. Разом з цим теоретичний бік цієї теми також потребує пошуку способів розуміння сутності і специфіки проявів феномена середнього класу в Україні, що також актуалізує заявлену проблему дослідження. Тому без створення системи правових, економічних, організаційних заходів державних і приватних установ й організацій, що сприятимуть підтримці стабільності у суспільстві, створенню умов для зростання добробуту та розвитку середнього класу буде неможливо.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Питаннями розвитку середнього класу та формування його в Україні займалися наступні вчені: О. Ареф'єва, А. Ачкасов, В. Бабич, Д. Бабич, В. Беседін, І. Бондар, В. Геєць, Т. Кір'ян, Е. Лібанова, В.Мандибура, О. Новікова, Ю. Ткаченко, М.Шаповал, Г.Ярошенко. Різноманітними аспектами цього питання займаються такі науковці, як О. Александрова, В. Савчук, Є. Головаха, Ю. Зайцева, С. Макеев, Л. Шангіна, а також науковці суспільно-географічного напрямку М.О.Барановський, Н.І.Мезенцева, І.Г.Мельник. Проте, на сьогоднішній день недостатньо вивченим залишається питання формування стратегії розвитку середнього класу: потребують уточнення методичний інструментарій стратегічного регулювання становлення середнього класу в Україні. Усе це свідчить про

актуальність теми, що й зумовило її вибір, наукове і практичне значення проведеного дослідження.

Формулювання мети і завдань. Метою даного дослідження є визначення теоретичних аспектів та оцінка формування середнього класу як фактора активізації соціально-економічного розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Середній клас у структурі розвинутих суспільств є сукупністю соціальних прошарків, які займають проміжне становище між основними класами (вищим і нижчим) у системі соціальної стратифікації і концентрації найбільш кваліфікованої дієздатної та активної категорії суспільства. Визначення середнього класу в сучасній науці достатньо абстрактне й суперечливе, єдиних підходів до цього поняття у світовій дослідницькій практиці не існує. Зазвичай найбільш поширеним серед економ-географів, є визначенням середнього класу, як сукупності соціальних верств населення, які отримують рівень доходів, що дає змогу їм жити в умовах достатку, які займають в стратифікаційній системі суспільства проміжне положення між нижчим класом (бідними) і вищим класом (багатими), представники яких мають високий кваліфікаційно-освітній рівень, відчувають престижність власного становища в суспільстві та відіграють важливу роль у підтримці стабільності в країні [6,с.170]. Таким чином, необхідність дослідження викликана ще й тим, що насправді в суспільстві присутня значна верства населення, якій притаманні установки середнього класу. Ці люди орієнтовані на здобуття вищої освіти для своїх дітей і прагнуть матеріального благополуччя для себе. Тому перш ніж аналізувати проблеми становлення середнього класу в сучасному українському суспільстві, слід вказати на чинники, що впливають на його формування. Серед основних чинників виділяють наступні:

- Економічні – наявність у суспільстві налагоджених ринкових відносин, приватної власності й конкуренції, залучення всіх можливих ресурсів, зокрема й коштів трудових мігрантів, у створення малих і середніх підприємств, які могли б задовольняти споживчий попит населення;

- Політико-правові – зміцнення політичної стабільності, а також підвищення рівня правової свідомості громадян, удосконалення законодавчої бази, розвиток громадянського суспільства;
- Соціальні – доступність освіти, впорядкованість соціального статусу економічно активних груп, їх соціальної ролі й відповідного іміджу представників середнього класу ,а також наявність орієнтацій, спрямованих на реалізацію соціальної та підприємницької активності представників середнього класу [1, с. 23].

Застосування різних критеріїв для ідентифікації середнього класу дає часом вкрай суперечливі результати, що вносять плутанину у визначення чисельності й складу середнього класу. *Виділяються наступні критерії ідентифікації середнього класу:*

1. Матеріальний добробут (матеріальний статус);
2. Володіння засобами виробництва (капіталом);
3. Професійно-посадовий (соціально-професійний) статус;
4. Потенціал соціальної мобільності;
5. Статусність образу (стилю) життя та соціальний престиж;
6. Самоідентифікація себе із середнім класом [6, с. 171].

За допомогою територіальних особливостей та специфіки регіонального розвитку, диференціація середнього класу за головними критеріями буде змінюватись від центру до периферії. Важливе місце при характеристиці цих процесів відіграють доходи населення на місце проживання, а також рівень бідності в регіоні. Проблема майнового розшарування населення набуває соціальної важливості у зв'язку з проблемою бідності частини населення України, в регіональному розрізі найвищий рівень бідності за відносним критерієм в 2013 році мали Рівненська та Тернопільська області – рівень бідності відповідно становить 46,1 % та 43,3%, що в 1,7 – 1,8 рази вище за середнє по країні значення. Надвисокий рівень бідності також зафіксований у Житомирській (38,7%), Сумській (36,0%) та Волинській (35,3%) областях. Суттєво вищий за середньоукраїнський рівень бідності спостерігається у

Одеській (33,2%) та Кіровоградській (32,2%) областях [10] Окремої уваги, заслуговує м. Київ, у якому рівень бідності традиційно залишається найнижчим серед усіх регіонів, де значення показника відносної бідності становило 6,4%, що майже у 4 рази нижче за середнє по країні. Відносно низькі значення рівня бідності характерні для Черкаської (15,6%), Запорізької (15,6%), Харківської (17,3%), Чернігівської (17,9%), Миколаївської (18,6%) та Чернівецької (19,1%) областей [10]. В Україні за різними оцінками середній клас становить 5-30% населення.(табл.№1).Найменшою ця цифра є тоді, коли середній клас розраховували виходячи з наявності активної політичної позиції громадян та суми доходів, які визначають належність до середнього класу. Найбільше представників середнього класу проживає у столиці - 51% від загальної кількості населення, найменше - на півночі України - 15%,а також переважно зосереджені у містах-мільйонниках - 35%, у селах їх найменше їх частка найменша - 11%.

Таблиця № 1

Частка середнього класу у регіонах України, %

	Південь	Схід	Захід	Центр	Північ
Київ	<i>області</i>				
	Запорізька Херсонська, Одеська, Миколаївська області та Автономна Республіка Крим.	Харківська, Донецька та Луганська області	Львівська, Івано- Франківська, Волинська, Рівненська, Хмельницька, Чернівецька та З акарпатська.	Вінницька Дніпропетровська Кіровоградська Полтавська Черкаська	Житомирська Київська Чернігівська Сумська
51	24	24	17	17	15

* Розраховано за даними Державної служби статистики України [3].

Таким чином, географія середнього класу сьогодні не має чітко окреслених рис, оскільки до полярних за показниками бідності груп регіонів потрапляють області з різних географічних зон. Регіональна диференціація рівня життя

населення обумовлена цілим рядом причин і факторів, серед яких історичні передумови, різний економічний потенціал регіонів, особливості розміщення виробництва на території країни та їх спеціалізація, переважання нерентабельних підприємств депресивних секторів економіки, низька здатність населення адаптуватися до нового типу економічних відносин, незадовільна структура зайнятості, відсутність адресної і ефективної програми соціального захисту [8,с.125]. З метою аналізу та оцінки рівня життя населення регіонів країни, а також його просторової диференціації застосовується безліч показників, які характеризують матеріальне становище населення, умови його проживання та життєдіяльності. Загалом, доходи населення регіонів України у розрахунку на одну особу у 2000- 2013 роках зростали. Відповідно зростали і витрати населення, основна частина яких (близько 80%) припадала на придбання товарів та оплату послуг. Рівень диференціації середнього розміру доходів населення у розрахунку на одну особу у 2013 році складав 4,49, а середнього рівня витрат – 3,12. Доходи населення Дніпропетровської, Донецької, Запорізької, Київської, Полтавської областей та міста Києва у 2000-2013 роках перевищували середнє значення в Україні. Витрати населення у розрахунку на одну особу лише за 6-ма регіонами України (Дніпропетровська, Запорізька, Одеська та Харківська області, міста Севастополь та Київ) перевищували середні значення в країні [10].Здебільшого грошові доходи населення західних регіонів у досліджуваному періоді були значно нижчі, ніж в середньому в Україні, що зумовлено галузевими факторами – аграрною спрямованістю їх економіки, а тому зайнятістю, як правило, більшої частки населення у сільському господарстві, за яким рівень доходів населення значно менший.

У структурі грошових доходів населення найбільша частка припадає на оплату праці. У 2000 році за всіма регіонами України частка заробітної плати в особистих доходах населення перевищувала 60%, в 2012-2013 роках – тільки за 10 регіонами. В той час, як у розвинутих країнах частка заробітної плати в особистих доходах населення становить 60-65% [10].Посилення регіональної

диференціації в рівнях життя населення України зумовлене недостатньо ефективною державною і регіональною політиками у напрямі забезпечення конвергенції добробуту населення регіонів, а також неналежною дієвістю застосовуваних механізмів подолання соціальної нерівності. Тому розв'язання регіональної бідності та проблем диференціації рівня життя населення регіонів України може бути досягнуто лише в результаті формування та реалізації виваженої регіональної політики на державному та регіональному рівнях, що є важливим завданням і для науки, і для практики [9,с.73]. Саме через регіональну політику держава реалізує свою функцію «гаранта соціальної справедливості», який усуває регіональні нерівності. Це потребує застосування дієвих механізмів реалізації такої політики, які б забезпечили рівні умови життя населення, незалежно від території проживання.

Варто зазначити, що цілеспрямоване формування середнього класу має бути закріплене відповідними законами, постановами і звичаєвими заходами [1, с. 26], а тому варто розробити Стратегію становлення середнього класу в Україні, яка повинна містити заходи, спрямовані передусім на скорочення масштабів бідності. Державна політика сприяння становленню середнього класу повинна бути спрямована на забезпечення умов для створення сприятливого середовища шляхом: збільшення інвестицій у розвиток економіки, її інноваційної складової, а також переорієнтації соціальної політики на підвищення соціального захисту працюючих та мотивації для набуття ознак середнього класу [2, с.49]. Варто забезпечити на державному рівні зростання грошового доходу в середньому на одну особу, що давав би змогу якісно задовольнити потреби домогосподарств на сучасному рівні та допоможе зменшити бідність в регіонах України. Проте, на основі вище зазначеного, головним критерієм належності до середнього класу попри все визнається дохід. Вочевидь, що не існує будь-якого єдиного критерію, який би однозначно визначав належність до середнього класу, тому необхідно враховувати увесь набір характеристик. Формування нової концепції розвитку України та її регіонів, повинно бути повністю орієнтоване на досягнення такої

мети, як підвищення якості життєдіяльності населення для розвитку середнього класу на основі таких дій :

- ❖ подолання його надмірної економічної та соціальної поляризації;
- ❖ усунення структурних протиріч між попитом на робочу силу та її пропозицією;
- ❖ розвиток соціальної інфраструктури;
- ❖ скорочення бідності за допомогою наступних шляхів:
 - зацікавленість державних органів у подоланні проблеми бідності населення країни;
 - підвищення заробітної плати в регіонах;
 - розробка державних програм розвитку села;
 - розробка державних та регіональних проектів щодо формування середнього класу;
 - формування механізмів соціального захисту вразливих верств населення;
 - пільгова політика у сфері оподаткування малого та середнього бізнесу;
 - науково-технічні дослідження суспільних функцій з врахуванням світового досвіду та тенденцій глобалізації.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у цьому напрямку. За результатами дослідження можна зробити наступні висновки. Потрібно запровадити Стратегію становлення середнього класу в Україні, яка повинна містити заходи, спрямовані передусім на скорочення масштабів бідності. Варто зазначити, що середній клас нерозривно пов'язаний з рівнем бідності в країні, і чим нижчий рівень бідності, тим потужніший та чисельніший середній клас. Цілеспрямоване формування середнього класу має бути закріплене відповідними законами, постановами і звичаєвими заходами як на регіональному так і на локальному рівнях. За допомогою територіальних особливостей та специфіки регіонального розвитку потрібно запроваджувати механізми подолання регіональної диференціації рівня життя населення України, тому постає необхідність їх вдосконалення, а також розробки та реалізації нових дієвих таких механізмів, що дадуть змогу досягти

європейських стандартів життя. Це вимагає передусім створення потужної економічної бази регіонів, що зміцнить соціальну складову регіонального розвитку та реформування системи державного управління та місцевого самоуправління, та підвищення самостійності регіонів у даних процесах.

Література:

1. Бондар – Підгурська О.В. Механізм формування середнього класу як основа конкурентоспроможної економіки та сталого інноваційного розвитку України// Економіка та держава .- 2012 - №7. – с. 22-26.
2. Борецька Н. Пріоритетні напрями стратегії розвитку середнього класу у сучасних умовах [Текст] / Н. Борецька, О.Созінов // Україна: аспекти праці – 2010.–№3 – с.46-51
3. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. Офіційний сайт – Режим доступу:<http://ukrstat.gov.ua/>
4. Іщук С.І., Гаєвська Н.С., Мельник І.Г. Бідність, як соціально-економічна категорія й об'єкт дослідження суспільної географії / Іщук С.І., Гаєвська Н.С., Мельник І.Г // Економічна та соціальна географія: Наук. зб. - К.: КНУ, 2011. - Вип. 62. - С. 56-64
5. Лібанова Е. Середній клас в Україні: сучасні масштаби і проблеми розвитку // Україна: аспекти праці. – 2002. – № 8.
6. Мезенцева Н.І., Суспільно-географічні дослідження формування середнього класу в Україні / Н.І. Мезенцева, О.М.Гнатюк, В.М.Андріянова, В.О. Мороз //Економічна та соціальна географія.- 2011. Вип.62.- С. 169-177.
7. Постанова Кабінету Міністрів України “Про затвердження Державної цільової соціальної програми подолання та запобігання бідності на період до 2015 року” від 31 серпня 2011 року № 1057. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу до стор.: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1057-2011>
8. Сітнікова Н.П. Реалії та шляхи подолання бідності в Україні // Економіка України: інвестиційно-інноваційні проблеми розвитку / Колективна монографія. За ред. В.Ф. Беседіна, А.С.Музиченка – К.: НДЕІ – 2012. – С.123-131.
9. Соціально-економічні проблеми регіонів: методологія і практика / Данилишин Б.М., Чернюк Л.Г., Фашевський М.І. / За ред. чл.-кор. НАН України Б.М.Данилишина. – / РВПС України НАН України/. –Черкаси, 2013.- 169 с.
10. Статистичний щорічник України за 2013 рік: Витрати і ресурси домогосподарств України (за даними вибіркового обстеження умов життя домогосподарств). – К.: Держкомстат, 2014.- 145 с.